

ПРОСТИ СИНТАКТИЧНИ ГРУПИ С ГЛАВЕН ЧЛЕН ГЛАГОЛ И ПОДЧИНЕН ЧЛЕН ЧИСЛИТЕЛНО ИМЕ ($V \rightarrow \text{NUM}$)

ЛОРА ЖЕЛЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ –

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

l.mikova@ibl.bas.bg

В статията се разглеждат разновидностите на простите синтактични групи с главен член глагол и подчинен член числително име ($V \rightarrow \text{Num}$) в зависимост от наличието или липсата на езиковите техники *конотация* и *акомодация*. Стига се до извода, че подчиненият член числително в описваната група може да бъде както конотиран, така и неконотиран. Същевременно след детайлно представяне на характеристиките на главния член глагол и на подчинения член числително се наблюдават процесите на акомодация. Описват се съставът на отделните разновидности на групата, ограниченията, които се наблюдават при тяхната реализация, процесите на морфологична акомодация при отделните граматични категории, както и възможните интерпретации на акомодацията по число в групата $V \rightarrow \text{Num}$, като според единия начин на интерпретация има акомодация по число, а според другия няма такъв тип акомодация в разглежданата група.

Ключови думи: глагол, числително име, проста синтактична група, синтактична конотация, синтактична акомодация, български език

SIMPLE SYNTACTIC GROUPS FORMED BY A HEAD VERB AND A SUBORDINATE NUMERAL ($V \rightarrow \text{NUM}$)

LORA ZHELEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

l.mikova@ibl.bas.bg

The paper deals with the variants of simple syntactic constructions formed by a head verb and a subordinate numeral ($V \rightarrow \text{Num}$). These variants are differentiated on the basis of the presence or absence of *syntactic connotation* and *syntactic accommodation*. The subordinate numerals in the studied constructions can either be connoted or non-connoted. After a detailed presentation of the characteristics of the head verbs and the subordinate numerals, the paper offers an analysis of the processes of accommodation. It includes a description of the makeup of the different variants of the construction, the restrictions imposed on their realisation, the processes of morphological accommodation regarding the different grammatical categories and the possible interpretations of the accommodation in *number*. One of the proposed analyses posits the existence of

such accommodation, whereas an alternative interpretation involves no process of this type.

Keywords: verbs, numerals, simple syntactic groups, syntactic connotation, syntactic accommodation, Bulgarian language

Една от задачите на проекта „Нормативна граматика на съвременния български език“ е формалното описание на простите синтактични групи с главен член глагол и подчинен член числително име. Основен принцип в работата по проекта е независимото описание на формата и съдържанието. В статията ще бъдат представени характеристиките на глаголите, които могат да конституират проста синтактична група с подчинен член числително име, както и на числителните имена, които могат да участват в такава група като подчинен член. Също така ще бъдат описани разновидностите на тази проста синтактична група с оглед на наличието или липсата на конотация и акомодация.

Простата синтактична група (конструкция) се състои от две единици, едната от които е главна, а другата е подчинена. Конотирана е такава синтактична единица, която е изисквана от другия член в простата синтактична група и без която изказването е елиптично. Под акомодация, по-точно – синтактична акомодация, имаме предвид граматичното въздействие на една синтактична единица върху друга при свързването им (вж. Karolak 1972). Акомодиращ е този член в простата синтактична група, който изисква от акомодирания член определена форма, за да се получи правилна синтактична конструкция.

Важна особеност на групата с главен член глагол и подчинен член числително име е, че тя прилича на групата с главен член глагол и подчинен член предлог по това, че също като при нея са налице екзоцентрични конструкции, тоест такива, които нямат свой дистрибутивен репрезентант (Lyons 1975: 258–261). Срв. напр. *Казах на Иван* и **Казах на*, **Казах Иван*; *Безброй светлилки блясчукаха* и **Безброй блясчукаха*, **Светлилки блясчукаха* (променен смисъл); *Чаках няколко приятели* и **Чаках няколко*, **Чаках приятели* (променен смисъл); *Чаках няколко часа* и **Чаках няколко*, **Чаках часа* / **Чаках часове* (променен смисъл).

1. Характеристики на главния член глагол

Всички глаголи в българския език могат да конституират проста синтактична група (тоест да бъдат главен член в групата) с числително име. Това е така, защото всички български глаголи могат да конституират проста група с числително, което конституира друга проста група със съществителното име *път*₂ (означаващо еднократност или многократност в извършването на някакво действие). Срв. напр. *Два пъти ми се стори, че го чух*; *Това се повтаря вече няколко пъти*.

2. Характеристики на подчинения член числително име

Всички числителни имена могат да участват като подчинен член в проста синтактична група с главен член глагол. Ще направим уточнение относно това кои лексикални единици отнасяме към класа на числителните имена (вж. и Станчева и др./Stancheva et al. 2017; Микова/Mikova 2018).

Отнасяме единици към класа на числителните имена чрез прилагането на два формални критерия: морфологичен и синтактичен. Като морфологичен критерий за отнасянето на лексеми към класа на числителните приемаме това, че числителните имена не се менят по род и число, а могат единствено да се членуват. Според нас всички числителни имат нулево окончание. Синтактичният критерий за отнасянето на лексеми към класа за числителните е, че те се свързват в група със съществителни имена, като изискват от тях определени форми за число.

Стриктното прилагане на формалния морфологичен критерий позволява към класа на числителните имена да отнесем само числителните бройни, а числителните редни отнасяме към класа на прилагателните имена.

Така към класа на числителните отнасяме определяните от традиционната граматика като числителни бройни *два, две, двама, двоица, тринки, три, четири, пет, десетина, петдесет, сто, триста* и под.

Определяме като принадлежащи към класа на числителните и разглежданите от традиционната граматика само като наречия *много, малко, немного, немалко, достатъчно, недостатъчно*. Те отговарят на морфологичния критерий за числителните – могат да се членуват: *многого деца, малкото овце*. Отговарят и на синтактичния критерий, тъй като се свързват със съществителни и изискват от тях определени форми за число. Приемаме обаче, че те имат омоними наречия. Като наречия са неизменяеми и се свързват с глаголи, прилагателни и други наречия, напр. ***Немалко се е потрудил; Текстът е много стар; Движи се малко бавно; Въжето е достатъчно дълго.***

За числително смятаме традиционно приеманото за местоимение *няколко*. То отговаря на морфологичния критерий – членува се, отговаря и на синтактичния критерий – съчетава се със съществителни, като изисква от тях определени форми за число, напр. *няколкото зюмбюла*.

Чрез прилагането на синтактичния критерий към класа на числителните отнасяме и неголям брой лексеми, които не отговарят на морфологичния критерий, тъй като не могат да се членуват (неизменяеми са), и които според традиционната граматика са причислявани към други части на речта. Така за числителни приемаме традиционно разглежданите като наречия *повече, повечето, доста, безброй, безчет*, също така и традиционно приеманите за местоимения *колко, колкото, колцина, толкова, няколко*. Напр. *безчет звезди, толкова различия. Повече, доста, колко, колкото и толкова* имат омоними от класа на наречията. Като числителни те се съче-

тават със съществителни. Като наречия не се свързват със съществителни, а с глаголи, прилагателни и други наречия, напр.: *Той вече се старее по-вече; Това дърво е доста високо; Колко са те?; Толкова красиво цвете не бях виждал; Колкото бързо успееш да изтичаши, толкова.*

3. Характеристика на разновидностите на простите синтактични групи с главен член глагол и подчинен член числително име ($V \rightarrow \text{Num}$) от гледна точка на конотация и акомодация

В групите с главен член глагол и подчинен член числително име от гледна точка на наличието на конотация и акомодация се наблюдават три от четирите възможни разновидности. Наличието на конотация отбелязваме с +k, липсата ѝ – с -k; наличието на акомодация – с +a, а липсата ѝ – с -a. Реализират се следните три разновидности: $V \rightarrow \text{Num} +k, +a$, $V \rightarrow \text{Num} +k, -a$ и $V \rightarrow \text{Num} -k, -a$. Не се реализира следната разновидност: $V \rightarrow \text{Num} -k, +a$.

Ще разгледаме всяка от трите разновидности поотделно.

3.1. $V \rightarrow \text{Num} +k, +a$

Като подчинен член в тази разновидност на групата могат да участват всички числителни.

При глаголите като главен член в тази разновидност обаче има някои ограничения. Такъв тип проста синтактична група конституират глаголи, които могат да имат подлог (тоест които се свързват със съществително в конгруентна група – т. нар. лични глаголи), както и два безлични глагола – *има* и *няма* (напр. *Има две разлики*). Група с главен член глагол и подчинен член числително, в която има и конотация, и акомодация, не могат да конституират безличните глаголи и глаголни конструкции (с изключение на *има* и *няма*). Това са например *бива, може, трябва, гърми, запролети се, развидели се, изглежда; досмеша ме, доядя ме; причерня ми; струва ми се, иска (ми) се; топло (ми) е, лошо (ми) е; грях е, срамота е, срам е; лошо е, приятно е, топло е; заповядано е.*

Група с главен член глагол и подчинен член числително, в която има както конотация, така и акомодация, е налице напр. в изреченията *Трите врабчета хвъркнаха; Няколкото гости вече си бяха тръгнали; Пътеките са две; На тази улица има много къщи.*

В случаи като посочените има конотация, тъй като при липса на подчинен член числително изказването е непълно. Срв. напр. *Две листенца паднаха* и **Паднаха*.

В групите с главен член глагол и подчинен член числително, в които има конотация и акомодация, има акомодация по членуване само ако конституиращ член е един от двата безлични глагола *има* и *няма*. Тези глаголи изискват от подчинения член числително само нечленувана форма. Срв. напр. *Има/Няма пет стола* и **Има/Няма петте стола*. (Но: *Има/Няма ги петте стола*.)

В разновидността на групата $V \rightarrow \text{Num}$, в която има конотация и акомодация, само при безличните глаголи *има* и *няма* не е налице морфологична акомодация по число. При всички останали глаголи в тази разновидност се наблюдава акомодация по число. Тя би могла да се интерпретира по два начина.

Първата възможна интерпретация е, че акомодацията по число е обратна: подчиненият член числително изисква от главния член глагол форма за число. Срв. напр. *Петима младежи се отзоваха* и **Петима младежи се отзова*; *Безчет звездици блестяха над нас* и **Безчет звездици блестяше над нас*; *Правилните отговори се оказаха два* и **Правилните отговори се оказа два*.

Тъй като приемаме, че числителните не се менят по число, при този начин на интерпретация акомодиращият член числително изисква от акомодирания член глагол определени форми от категорията *число*, която самият акомодиращ член числително не притежава. Смятаме, че именно числителното, а не съществителното акомодира глагола по число, тъй като числителното акомодира и съществителното по число, срв. напр. *четири книги* и **четири книга*.

При този начин на интерпретация обаче е проблематично тълкуването на случаите, в които числителното може да се свързва в група и с неброимо съществително в единствено число. С такова съществително образуват група малка част от числителните. Това са почти всички несъщински числителни (тоест тези числителни, които в традиционната граматика са отнасяни към други класове – наречия и местоимения): *много*, *малко*, *немного*, *немалко*, *достатъчно*, *недостатъчно*, *колко*, *колкото*, *толкова*, *колко*, *повече*, *повечето*, *доста*. Срв. напр. *Много слушатели се събраха* и *Много народ се събра*; *Доста прашинки се разлетяха* и *Доста прах се разлетя*; *Поводите за радост са повече* и *Радостта е повече*. Тези числителни могат да се свързват както с глагол в мн.ч., така и с глагол в ед.ч. Проблематично е да се твърди, че тези числителни акомодират глагола по число, тъй като в тези случаи числото на глагола зависи от числото на съществителното.

Вторият възможен начин на интерпретация е, че съществителното акомодира глагола по число, тоест акомодиращият член е извън простата синтактична група $V \rightarrow \text{Num}$. В този случай се приема, че при *Двамата братя се заприказваха*, *Чашиите са пет*, *Чашиите са много*, *Солта е много* глаголните форми в мн.ч. *се заприказваха*, *са* и глаголната форма в ед.ч. *е* се селектират от съществителните *братя*, *чашиите*, *солта*, а не от числителните *двама*, *пет*, *много*. При такава интерпретация няма акомодация по число в групата от глагол и числително и следователно примерите от разновидността $V \rightarrow \text{Num} + k$, $+a$ ще попаднат в разновидността $V \rightarrow \text{Num} + k$, $-a$. В разновидността $V \rightarrow \text{Num} + k$, $+a$ ще останат единствено случаите на акомодация по членуване, тоест когато главен член е някой от безличните глаголи *има* и *няма*.

3.2. V → Num +k, –a

Като подчинен член в тази разновидност на групата отново могат да участват всички числителни.

Като главен член обаче могат да участват само определени глаголи. Група с подчинен член числително, в която има конотация, но няма акомодация, могат да конституират само *преходни глаголи* с изключение на двата безлични глагола *има* и *няма*, тъй като при тях има акомодация, когато се свържат в група с числително (акомодацията е по членуване – числителното е винаги нечленувано, вж. 3.1. V → Num +k, +a). В тази разновидност на групата V → Num не участват глаголите, традиционно определяни като *непреходни*, като напр. *вися, лежа, седа, ходя, тичам, бягам, ставам₂* ('изправям се'), *вълнувам се, благодаря, гневя се, отговарям* и др. Тази разновидност на групата не се реализира от безличните глаголи и глаголни конструкции (вж. 3.1. V → Num +k, +a, където са дадени примери).

Примери за група с главен член глагол и подчинен член числително, в която има конотация, но няма акомодация, са напр. *Видях три котки; Прочети повече страници; Прекарах два часа там.*

Числителното в тези случаи е конотирано от глагола, тъй като при изпускане на числителното изказването е елиптично, непълно. Срв. напр. *Измислих няколко неща* и **Измислих.*

В тази разновидност на групата V → Num няма акомодация. Главният член глагол не изисква от подчинения член числително определени форми, нито обратното. Срв. напр. *Поканила съм петима приятели; Ще поканият петимата приятели; Бил поканил петима приятели* и т.н.

3.3. V → Num –k, –a

Преди да опишем кои глаголи и кои числителни могат да се свързват в такава група, ще направим важно уточнение относно това кога е възможно да няма конотация и акомодация в простите синтактични групи с главен член глагол и подчинен член числително.

За да няма нито конотация, нито акомодация в групата V → Num, числителното трябва да конституира група със 1) съществителното *път₂* (означаващо еднократност или многократност в извършването на някакво действие) или със 2) съществително от типа на *секунда, минута, час, ден, нощ, седмица, месец, година, век* и под., или със 3) съществително от типа на *сантиметър, метър, километър* и под.

Всички глаголи в българския език могат да конституират група с подчинен член числително, в която няма нито конотация, нито акомодация. Причината за това е, че всички глаголи, включително безличните, могат да образуват група с числително, което конституира отделна група със съществителното *път₂*. Срв. напр. *Той се чудел ли, чудел и през това време*

два пъти се стъмнило и два пъти се развиделило; Много пъти сме виждали това, но не сме му обръщали внимание.

Потенциално всички глаголи могат да образуват група и с числително, конституираща група със съществително от типа на *сантиметър, метър, километър* и под. Срв. напр. *Първите десет километра от пътя пътниците все се препираха; Мълчанието обаче трая само последните сто метра, преди да стигнат дотам.*

Не всички глаголи могат да се свързват в група с числително, образуващо група със съществително от типа на *минута, час, месец* и под. Ограничението е свързано с вида на глагола. По-голямата част от глаголите от свършен вид не могат да образуват група с такъв тип числително. Изключения са малък брой глаголи от свършен вид като напр. *изчакам, постоя, попея, погледам*. Срв. напр. *Погледах го пет минути*, но **Изчистих двайсет минути*. (Срв. обаче *Изчистих за двайсет минути*.) Глаголите от несвършен вид с някои изключения могат да се свързват в група с числително, конституираща група със съществително от типа на *минута, час, ден* и под. Срв. напр. *Говорихме пет минути; Бави се вече няколко дена*. Обаче не е правилно например **Отивах два часа*. Тук глаголът също е от несвършен вид, но не образува група с такова числително.

За разлика от останалите две разновидности – $V \rightarrow \text{Num} + k$, $+a$ и $V \rightarrow \text{Num} + k, -a$, разновидността, в която няма нито конотация, нито акомодация, се осъществява и от безличните глаголни изрази. Срв. напр. *Трите пъти, когато ходих там, него го нямаше; Няколко пъти ме доядя, като гледах това; Двама пъти, когато ставаше така, беше грехота да не им помогнем*.

Това е единствената разновидност на групата $V \rightarrow \text{Num}$, в която част от числителните не могат да участват. Тази разновидност не се осъществява от мъжколичните числителни като напр. *двама, тримка, двоица, мнозина, колцина* и т.н. Освен мъжколичните числителни група със съществителното път_2 не могат да образуват също така и числителните *две, двенки, тринки, четиринки, двечки, трички*.

В тази разновидност на групата $V \rightarrow \text{Num}$ няма конотация, тъй като и без подчинения член числително изказването е пълно и неелиптично. Срв. напр. *Разхождахме се четиресет минути* и *Разхождахме се \emptyset_{Num}* .

Няма и акомодация, тъй като нито главният член изисква определени форми от подчинения, нито обратното. Срв. напр. *Двама пъти, когато ги посетих, все пишеха; Вече два пъти отварях прозореца; Много пъти писаха, но така и не получиха отговор; Щеше да чака три месеца*.

4. Обобщения

В простите синтактични групи с глагол като главен член и числително като подчинен член от гледна точка на наличието на конотация и акомодация се реализират следните три разновидности: наличие и на конота-

ция, и на акомодация; наличие на конотация и липса на акомодация; липса както на конотация, така и на акомодация. В групите с главен член глагол и подчинен член числително не се наблюдава едновременно липса на конотация и наличие на акомодация.

От тези обобщения става ясно, че подчиненият член числително в описваната група може да бъде конотиран, а може да бъде и неконотиран. Също така в описваната група може да има или да няма акомодация.

Разновидността $V \rightarrow \text{Num} +k$, $+a$ се осъществява от всички числителни, а при глаголите има някои ограничения. Тази разновидност се реализира само от глаголи, които могат да имат подлог – т. нар. лични глаголи, както и от двата безлични глагола *има* и *няма*. Останалите безлични глаголи не могат да реализират такъв тип проста синтактична група.

Само в тази разновидност има акомодация. Тя е по членуване само при *има* и *няма*, които изискват от подчинения член числително само нечленувани форми. При останалите глаголи акомодацията е по число. Акомодацията по число би могла да се интерпретира по два начина.

При първия начин на интерпретация акомодацията по число е обратна – от подчинения член числително към главния член глагол. При тази интерпретация обаче е проблематично да се тълкуват случаите, когато числителното може да образува група и със съществително в единствено число и съответно и глаголът може да бъде освен в множествено число и в единствено число. Това се отнася само до малка част от числителните, а именно: *много, малко, немного, немалко, достатъчно, недостатъчно, колко, колкото, толкова, няколко, повече, повечето, доста*.

При втория начин на интерпретация няма акомодация по число в групата $V \rightarrow \text{Num}$, глаголът е акомодиран по число от член извън групата, а именно – от съществителното.

Разновидността $V \rightarrow \text{Num} +k$, $-a$ се осъществява също от всички числителни. Такъв тип проста синтактична група конституират само т. нар. преходни глаголи с изключение на двата безлични глагола *има* и *няма*.

Разновидността $V \rightarrow \text{Num} -k$, $-a$ се осъществява само когато числителното конституира отделна група със 1) съществителното *път*₂ (означаващо еднократност или многократност в извършването на някакво действие) или със 2) съществително от типа на *секунда, минута, час, ден, нощ, седмица, месец, година, век* и под., или със 3) съществително от типа на *сантиметър, метър, километър* и под.

Прости синтактични групи от типа $V \rightarrow \text{Num} -k$, $-a$ могат да бъдат конституирани от всички глаголи, защото всички глаголи могат да образуват група с числително, което се свързва в отделна група със съществителното *път*₂.

Тази разновидност за разлика от останалите две се осъществява само от част от числителните. Тя не се реализира от мъжколичните числителни като напр. *двама, малцина, колица* и т.н. Освен мъжколичните числител-

ни група със съществителното *път*₂ не могат да конституират също и числителните *две, двенки, тринки, четиринки, двечки, трички*.

ЛИТЕРАТУРА

- Микова 2018: *Микова, Л.* Описание на формоизменителните типове при числителните имена в българския език (като част от работата над нормативна граматика). – *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1659>.
- Станчева и др. 2017: *Станчева, Р., М. Томов, Н. Паскалев, И. Кунева, Л. Микова.* Формално описание на инвентара от граматични средства в българския език (като етап от разработването на нормативна граматика). – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 15–16 май 2017 година). Част втора.* София, Институт за български език – БАН, с. 107–112. http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf.
- Karolak 1972: *Karolak, St.* Zagadnienia składni ogólnej. Warszawa, PWN.
- Lyons 1975: *Lyons, J.* Wstęp do językoznawstwa. Warszawa, PWN.

REFERENCES

- Karolak 1972: *Karolak, St.* Zagadnienia składni ogólnej. Warszawa, PWN.
- Lyons 1975: *Lyons, J.* Wstęp do językoznawstwa. Warszawa, PWN.
- Mikova 2018: *Mikova, L.* Opisane na formoizmenitelnite tipove pri chislitelnite imena v balgarskiya ezik (kato chast ot rabotata nad normativna gramatika). – *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1659>.
- Stancheva et al. 2017: *Stancheva, R., M. Tomov, N. Paskalev, I. Kuneva, L. Mikova.* Formalno opisane na inventara ot gramatichni sredstva v balgarskiya ezik (kato etap ot razrobotvaneto na normativna gramatika). – In: *Proceedings of the International Jubilee Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 15–16 May 2017). Vol. 2.* Sofia, Institute for Bulgarian Language, s. 107–112. http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf.

✉ *Лора Желева*

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – Българска академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Lora Zheleva*

Department of Modern Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria